

УДК: 908(477)

ГЕОРГІЄВА Ю.В.,

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили.

Георгієва Юлія В'ячеславівна – студентка факультету політичних наук Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Тема наукового дослідження – “Традиції болгарського населення Тернівки”.

ТРАДИЦІЙНІ ЖИТЛА БОЛГАР С. ТЕРНІВКА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття містить повідомлення про історію заснування Тернівки та матеріал щодо будівництва жител болгарами. Автор розкриває традиції будівництва болгарських жител, які відрізняються від українських. Матеріал містить інформацію про саму побудову жител, їх зовнішнє та внутрішнє оздоблення. Завдання статті: відтворити загальну картину колонізаційного процесу, проаналізувати причини заснування болгарського селища розкриття особливостей побудови жител.

The article is the information about the history of the foundation of Ternovka and the report about the construction of Bulgarian dwelling in the village. The author tells about the traditions of the Bulgarian construction, which differs from Ukrainian. This article consists of information about the building, about the outside and inside decoration. The task of this article is: reflecting the common situation of the colonization, the analysis of the reasons of the foundation of the village, the description of the peculiarities of the building houses.

Тернівка – сучасний район міста Миколаєва, в якому проживають люди різних національностей. Панівним населенням є болгары, які зберігають свої етнічні традиції, звичаї та цінності. Історія поселення починається ще наприкінці XVIII століття. Певні відомості про життя поселенців у першій половині XIX ст. містяться у дослідженнях А. Скальковського “Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае” (1848 р.), А. Клауса “Наши колонии”, М. Державіна “Болгарские колонии Новороссийского края: Херсонская и Таврическая губернии” (1908 р.), Цветко С.І. У XX ст. історію Тернівки досліджують Гамза В.І., Демиденко Л.О., Станко В.Н., Нікітін В.І., Пригарін О.О.

У часи імператорства Катерини II та Олександра I кордони Російської імперії розширювалися з однієї сторони до Яіка та Уралу, а з іншої – до берегів Чорного моря, Кавказу, Прута та Дунаю. Відкривши вихід до берегів Чорного моря, встановивши зв'язки із Західною Європою, зрозуміло, виникла необхідність розширення російського експорту.

Але здобутий простір (Новоросія) був рідко заселений, що не відповідало потребам ні внутрішнього, ні зовнішнього ринку.

Ця обставина примусила державну владу, а також поміщиків вирішувати проблему заселення степів. Колоністів потрібно було шукати за межами імперії. Це ясно розумів і російський уряд.

Катерина II видала з цього приводу 2 спеціальних маніфести, другий з яких (від 22.07.1763) став многокутним каменем усієї іноземної колонізації Росії. Згідно з цим маніфестом, для заохочення іноземного поселен-

ня у Росії переселенцям надавали пільги, кошти для перебування на нових місцях проживання. Вони звільнялися від усяких податків протягом декількох років, а також від воєнної та загальної служби, отримували безкоштовне житло, можливість мати свій суд та сповідувати свою релігію [2, с. 1].

У добу російсько-турецької війни 1787-1791 років колишній головнокомандуючий корпусу османських військ у Валахії Саліх-Ага, боячись розправи з боку султана Селіма III, вів таємні переговори з князем Г.О. Потьомкіним. Отримавши дозвіл імператриці, князь прийняв корпус Саліх-Аги під своє командування і подарував йому чин бригадира.

Після підписання Ясського миру у 1791 році та смерті Потьомкіна турецький корпус користується увагою з боку віце-адмірала М.С. Мордвінова, який вирішив поселити іноземців біля м. Миколаєва з розрахунком утворити своєрідну землеробсько-торгівельну колонію. Побудувавши на цій землі мечеть, Мордвінов хотів привернути увагу купців-мусульман з Османської імперії.

Тоді ж із корпусу Саліх-Аги 79 чоловік (71 чоловік та 8 жінок) погодилися прийняти підданство Російської імперії і оселитися поблизу Миколаєва.

Вже до 1795 року туркам-колоністам було побудовано млин, хлібний склад, дім імама Єфеді та 60 житлових будинків. Здавалось би, що ще потрібно? Держава виділяла засоби для утримання: кожній сім'ї видавали пару волів з підводою, корову та сільськогосподарське приладдя, а з 1794 р. – двічі надавалася необхідна кількість зернових для посіву ярових та озимових [5].

Про поселення писав у своїх спогадах П. Сумароков, який проїжджав по цій території у 1799 р.: “Колонія має назву Тернівка, складається з 63 дворів. Турки, які проживали там, були з числа полонених під Очаковом, котрі побажали залишитися у нашій імперії. Саліх-Ага привів нас у мечеть, збудовану з каменя, яка мала добру фасадну будову з 2-ма мінаретами та декількома вежами” [7, с. 4].

Однак у 1794 році турки на чолі з Саліх-Агеєм просять владу дозволити їм переселитися до Криму з його багаточисельним мусульманським населенням. Пізніше новий російський імператор Павло I меншим указом дозволив туркам Тернівки переселитися [5].

Тернівка була покинута. Згодом Російська імперія все ж таки знайшла жителів. Це були болгары.

Таким чином, болгарське переселення у Росію було викликано 2-ма імперіями: Турецька експлуатувала та пригноблювала цей народ, примушувала залишити батьківщину; Російська, у свою чергу, одночасно здійснюючи свої політичні та економічні вигоди, запрошувала болгар на свою територію. Скривавлена, стурбована жертва турецьких пашей неминуче потрапила у пазури не менш жадібного хижака, яким був російський абсолютизм [2, с. 1].

У новоросійських губерніях і Бессарабській області заселяється й щасливо починає жити багаточисельна сім'я болгарського народу, зайнявши найпустельніші степи та урочища. 29 вересня 1801 р. до Одеського порту прибув корабель з Константинополя (власником його був російський шкіпер, прапорщик Мускулі), котрого сильний шторм загнав до Румелійського берега, і на рейді Сизопільському він знайшов притулок [2, с. 1-2].

До нього прийшли жителі Кючук-Баялику Андріапольського вілаєту, греки та болгары разом із своїм священиком, прохали шкіпера врятувати їх на його судні від розбійників, які під проводом турка Кара-Феджи роблять великі спустошення у їхньому окрузі. Мускулі вирішив узяти одного священика та 19 розорених сімей (148 душ) і перевіз їх до Одеси, сподіваючись на милосердя та покровительство Росії до емігрантів і прийняття його нещасливих мандрівників.

В Одесі Новоросійський губернатор Міклашевський брав велику участь у цій еміграції. Він поквапився повідомити про прибуття емігрантів імператору Олександру I та додав, що у той же час до порту прибув військовий корабель “Краснопольє”, командир якого – відомий учений, моряк, лейтенант Будищев – підтверджував розповідь Мускулі до болгар. За його словами, уся Болгарія потерпала від грабежів, пожеж, убивств від набігів розбійницьких шайок Наєван-Оглу та Кара-Феджі, які мали під керівництвом 5000 чоловік. Нещасні болгары, яких у Андріапольському окрузі нараховувалося 360 сіл із 7000 жителів, були готові переселитися до Росії, якщо б тільки була на це воля та дозвіл уряду.

У результаті цього, 25.12.1801 р. було проголошено наказ, відповідно до якого Міклашевський повинен прийняти колоністів з човна Мускулі до російського підданства, надати їм усе потрібне, розмістити тимчасово разом із греками у Одесі на окремих землях, згідно з планами 1764 р.

Останніх же задунайських жителів офіційно викликати було заборонено у зв'язку з тогочасними політичними відносинами з Туреччиною, але тих, хто добровільно прийде на Руську землю (болгар чи греків) дозволено приймати та облаштовувати.

Іншим указом (5.01.1802 р.) було вказано головному судді іноземних колоній Новоросійського краю, колеґійному раднику Контоніусу відправитися до Оде-

си для проведення присяги та оселення болгарських поселенців [2, с. 2].

Перші колоністи почали улаштовуватися, будували маєтки. У Херсонській губернії були засновані колонії:

1. Малий (Кючук) Боялик – у 22 верстах від Одеси біля гирла річки Великий Аджалик;
2. Великий (Бююк) Боялик – біля річки Кожечия та Фонтанів (Одеського повіту);
3. Тернівка – біля гирла річки Тернівка, яка впадала до р. Інгул; біля злиття останньої з Південним Бугом, у 5-7 верстах від Миколаєва Херсонського повіту.

У 1802 р. болгарськими емігрантами була заснована Тернівка на руїнах татарсько-турецького поселення, від якого залишилася мечеть, яку згодом переробили на православну церкву [3, с. 127].

Колоністи вважаються вихідцями з Малого Тирново та села Дербент Андріапольського округу, південно-східної Фракії [2, с. 3].

Щодо назви поселення Тернівка існує три гіпотези її походження. Одна полягає в тому, що перші жителі цієї території, приїхавши, побачили багато тернових дерев, які довелося вирубати, щоб побудувати житло та утворити сільськогосподарські угіддя. Друга версія походження назви колонії основана на тому, що через ці землі протікала степова річка Мокра Тернівка. Існує також думка, що болгары, вшановуючи пам'ять про свою історичну батьківщину Малково Търново, назвали поселення Тернівка. Але я вважаю, що можна спростувати останню гіпотезу, тому що у вищезазначених спогадах мандрівника П. Сумарокова така назва була ще у турецького поселення. Можливо, болгары-колоністи просто вирішили залишити назву у зв'язку з тим, що вона нагадувала їхні історичні корені.

Чисельність переселенців, які прибули у колонію Тернівка з 1802 до 1806 року [6, с. 88]:

Рік	родин	чоловіків	жінок	разом
1802	16	42	43	85
1803	74	152	160	312
1804	20	49	45	94
1805	4	9	8	17
1806	4	6	11	17
Всього до 1.11.1806	118	258	264	525

Починаючи нове життя на півдні України, болгары будували собі житла. Знання про будівництво з плином часу змінювалися, доповнювалися, певні елементи унаслідувалися від інших народів. Такий дослідник, як Макачук С.А., писав, що на території Криму та Одещини є чимало змішаних болгаро-грецьких сіл, тому тип болгарського житла схожий із грецьким. Зазвичай, це комплекс двох будівель напівземлянки або хати й літньої кухні, які будували з лампачу (саману), а також із каменю. Дах хати міг бути дво- або чотирисхилим і накривався соломою чи очеретом. Як і в гагаузів, у болгарському житлі могло бути відкрите вогнище (огніщето). Аж до початку ХХ ст. житло та господарські будівлі були глинобитними. Двір обносили мурованою огорожею [4, с. 492]. Але деякі традиції збереглися і до нашого часу, і саме вони вирізняють болгарські будинки від інших.

Вважається, що народне зодчество болгар півдня України є найбільш вивченою галуззю творчої діяльності меншини. Перші описи будинків колоністів здійснювали А. Скальковський, А. Клаус, Н. Державін. Багато цікавого містять книжки вчених Л. Маркової, В. Наумко, Л. Демиденко.

У багатьох народів рідна домівка вважається знаком роду, зв'язку часу, нагадуванням про минуле. Дім – це

модель світу. З того часу, як болгарські колоністи навчилися у корінних жителів будувати хати з “чамуру”, “лампачей”, виникло багато змін у народній архітектурній творчості самих українців. Трансформувалася вигляд болгарського сільського будинка-подвір’я. У Тернівці та багатьох болгарських селах Одещини майже половина будівель збудована з вапнякового каменю, але у кінці XIX ст. на розбудову Тернівки мала вплив міська архітектура. Тому в декорі помешкання тернівських болгар зустрічаються елементи, які широко використовувалися в архітектурі Миколаєва російського амперу. “Камінь-котелець” використовується як облицювальний матеріал. Такі ж будови зустрічаються у селах Болграду [8, с. 129].

Форма кам’яного блоку при будівництві відіграє роль у декоруванні стін, подвірних споруд, огорожі. Окрім будівельних швів, на кам’яних поверхнях часто зустрічаються елементи архітектурних обломів, запозичені з класичного стилю минулих епох. Прослідковуються деталі різного кам’яного узору по штукатурці декору. На одне з перших місць у архітектурно-художніх рішеннях житла виходить майстерність каменотеса та кам’яоріза. Відроджувалася аротність у дверних та віконних прорізах. Багато арок збереглися у старовинній народній архітектурі Тернівки.

Камінь (вапняк) використовувався широко. У Тернівці на багатьох подвір’ях досьогодні у господарстві використовується кам’яний посуд. Зберігаються кам’яні жорна, гарманні котки. Подвір’я вимощували каменем, з нього будували будки для собак, обмощували колодязі. Біля колодязя у болгар стояло велике кам’яне корито для худоби. Один двір відділявся від другого кам’яним, складеним насухо, парканом (дуваром). Біля хати – кам’яна прибудова – “пизул”. Вхід на подвір’я позначений вертикально зафіксованим камінням чи кам’яною аркою. Розселялися болгарі таким чином, щоб один паркан переходив у інший, створюючи своєрідні геометричні комірки складної конструкції.

Спільним у помешканнях українців та болгар є використання просічної жердини. У Тернівці цей матеріал знаходить застосування для виготовлення водостоків (“корони”), рідше – димарів, гребенів даху. Особливістю серед інших болгарських селищ України є те, що на будинках Тернівки не вирізняються ініціали господаря.

Навіс над входом у болгарську оселю прикрашали зображеннями коней, оленів, хижаків, пташок, людей. Зустрічаються також виноградні грона, листя аканта, лаврові гілки. У болгар з’явилася потреба виділити свій дім, зробити його не лише національно-своєрідним, але й індивідуально неповторним, таким, щоб запам’ятався. З цією метою майстри почали широко використовувати літературні сюжети у пластичних прикрасах на дахах дому, при вході у дім, на воротах. Верхівка водостоків (“корона”) у Тернівці схожа з типами, які використовують інші жителі краю.

У народній творчості болгар півдня України сформувалася нова традиція. Її відрізняють не тільки основні типи верхівки водостоків – корона, ваза, кокошник, але й нове планування житлового комплексу, нові матеріали у творчості, нова архітектоніка і система декорування народного житла [8, с. 130].

Не дивлячись на те, що сучасні болгарські будинки мають по три та більше кімнат, існує народна традиція перебування всієї сім’ї у будь-яку пору року в одній кімнаті, там, де часто розміщували піч, а останнє житло існувало для декору [1, с. 52].

Провідне місце в інтер’єрі болгарського помешкання займає килимові тканини. До появи меблів дім бол-

гарського колоніста був повністю застелений килимами. Чим більше було килимів, тим багатшим вважався дім та наречена в нім. Вовняні килими мали назву “халіште”. Ткали у болгарських родинах не тільки жінки, але й чоловіки [1, с. 51]. Пряжу готували самі. Фарбували фабричними пігментами. Основні відтінки – чорний, червоний, зелений, жовтий. Килими були двох типів: гладкі та ворсисті. Останні отримали у болгар назву “персидські”. Виготовляючи їх, чергували гладкі геометричні поверхні з рельєфними. Такі килими ткали на горизонтальних станках частинами, які потім зшивали. Ширина основи такої половини килима не перевищує 120 см.

Килимові тканини болгар нагадували молдавські та виглядали, як гладке чорне полотнище з зеленими листочками троянд. Зустрічалися також рожеві та жовті відтінки. Сталих узорів не було, що забезпечувало їх різноманітність. Більш рельєфні, яскраві килими були у російських та українських селах, простіші – у болгарських. Часто можна було зустріти однакові килими, виготовлені різними народностями. На Болградському ярмарку взимку 1984 р. можна було побачити “молдавські”, “українські”, “гагаузькі”, “болгарські” килими з однаковими візерунками на чорному фоні. І кожна з майстринь вважала свій килим національним. Так сформувалася нова традиція у мистецтві народів, пов’язаних єдиним соціально-економічним, географічним, природним середовищем та територією [8, с. 131].

Болгари, як у Тернівці, так і в селах Одеської області, також ткали доріжки з гомогенним орнаментом, рядно, покривала у стилі “папської рясі”. Болгарські майстрині, на перший погляд, не дотримуються якихось норм, канонів, традицій. Для візерунка брали усе, що попадалося під руку. Жінки, які ткали, заводили альбоми, куди перемальовували, наклеювали вже готові візерунки з книг, журналів, скатертин. Усе це запам’ятавували та враховували. Але, виробляючи за станком, все одно робили по-своєму. Етнічне у болгарському килимарстві проявлялося через рукотворне, майстерно зроблене та художнє.

Майстри Тернівки мали 3 основні типи килимової тканини. На тканині першого типу, золотисто-помаранчевого, червоного чи чорного відтінків, ритмічно зображували чорно-червоне дерево життя. Килими були зшиті з двох частин, кайма по всьому периметру, елементи прості. Їх використовували для покриття скринь, лавок, ліжка.

Килими другого типу з’явилися на межі XIX-XX сторіччя, мали гладеньку золотисту поверхню, на яку нашивали різнокольорові помпони. Такі килимки слугували як дитячий приліжковий килим, так і дитяче покривало, коли немовля виносили на вулицю. Ковдра виконувала функцію оберегу, як і український рушник [8, с. 132].

Третій тип візерункових килимових тканин – доріжки з гомогенним орнаментом. Тканина вовняна, без пражі ці килимки не майструвалися. На сучасному етапі через відсутність пражі та знавців-майстрів такі килими не виробляють. Роблять лише меланжировані підстілки-черги. Старше покоління передавало таємниці ремесла своїм донькам лише тоді, коли ті ставали матерями.

Вікна болгар завішувалися білими занавісками [8, с. 133]. Взагалі такі занавіски поширені по всьому півдню України: у росіян, молдаван, українців, гагаузів, чехів, албанців.

Вшивка болгар не була ремеслом, слугувала для прикрашення одягу та помешкання. У Миколаївській та Одеській областях цей вид творчості розвивався різними шляхами.

В Одеській області майже не збереглися старі вишиті рушники – пишкіри. Вони ткалися з шовкових ниток. Візерунки були простими в композиції, вишивалися білим або червоним по білому. Дуже рідко додавали до червоного синій чи чорний кольори. У болгар, як і в багатьох народів світу, чорно-червона по білому вишивка була символічною за значенням кольорової триади. Біле означало позитивне. Червоне – амбівалентне. Чорне – негативне. Біле та червоне мали силу. Дійсно, усі три кольори включали фізіологічний досвід людських відносин, а кольорова триада – прообраз людини.

Терновські болгари увесь час знаходилися під впливом української орнаментальної та сюжетної міської вишивки. Традиційна болгарська геометрична вишивка вийшла на периферію творчості. Квадрати, кола, трикутники, ромби у різних комбінаціях та сполученнях зустрічалися на мережених та вишитих краях рушників, жіночого одягу, постільній та столовій білизні.

У Тернівці рушникові вишивка розвивалася під впливом церковної, буржуазно-поміщицької, народносілської та міської. Сильними були болгарські традиції до середини XIX століття, а пізніше все змішувалося. Спільно з українською традицією, болгарі прикрашали рушниками портрети, дзеркала, ікони, двері [8, с. 134].

Як і на українських рушниках, так і на болгарських, можна побачити тексти: “Бог правду бачить, але не скоро скаже!”, “Дивиться на рушник, хвалить мої руки!”, “Де любов – там Бог!”. На багатьох рушниках вишивали ініціали автора виробу. Нерідко вишивали і зображення домівки. В образі народного житла були закладені прообрази, пов’язані з людиною. Землеробський початок у болгарській та українській народній естетиці пояснюють дім в оточенні дерев та квітів.

Одним із жіночих рукоділ у болгарок на другому місті після ткацтва було мереживоплетіння. Майстерність господині можна було помітити ще з вулиці: вікна завішані “фіранками”. В інтер’єрі навіть до фабричних тканин дошивали мереживо. Ним прикрашали постільну білизну, рушники, краї килимів, домашні іконостаси [8, с. 135].

Болгари з пошаною зустрічали гостей у своєму домі. Той, хто заходив до хати, за звичаєм повинен був зняти взуття та одягнути терлички (кімнатні в’язані шкарпетки). Потім гостя пригощали різними смачними стравами та вином.

До сьогодення часу в болгар існує змагання у будівництві жител, покращенні його зовнішнього виду та внутрішнього оздоблення. Кожний намагається, щоб його дім був кращим, красивішим, ніж у сусіда, і це відбувається не без впливу жінки-господарки [1, с. 51].

Отже, аналізуючи історію появи болгар на півдні України та розкриваючи їх традиції будівництва та оздоблення жител, можна сказати, що болгарі-колоністи принесли на свою нову батьківщину усталені традиції. Під впливом інших національностей з плином часу тернівчани внесли зміни у свої звичаї, або зовсім замінили їх. На сучасному етапі, розглядаючи житла Тернівки, можна простежити залишки тих старовинних традицій, але не в кожному домі. Тільки ті болгарі, які залишилися у душі патріотами, намагаються зберегти спадщину пращурів. Інші асимілювалися місцевим населенням і забули про нарікання предків. Для того, щоб не втратити особливості своєї культури, болгарське населення Тернівки повинно усвідомити цінність творчої спадщини своєї національної меншини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демиденко Л.О. Культура и быт болгарского населения в УРСР. – К.: Наукова думка, 1970. – 140 с.
2. Историческая справка // Роден край. – 1990. – 22 июля.
3. История городов и сел Украинской ССР: Николаевская область. – К., 1981.
4. Макаруч С.А. Етнографія України. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
5. Никитин В. Скрытые страницы истории Терновки // Вечерний Николаев. – 2004. – 20 апреля.
6. Пригарин О.О., Самарітакі Є.С., Станко В.Н., Уварова Є.А. Тернівка: документи та матеріали з історії (1792-1882). – Миколаїв: Артіль, 2006. – 156 с.
7. Так начиналась Терновка / Радянське Прибужжя. – 1992. – 15 жовтня.
8. Украинско-болгарские культурные связи: история и современность (“Единение народов – единение культур”). – К.: Наукова думка, 1987. – С. 126-139.

Додаток 1



Д.З. Міхова. Килим настінний (1940),
с. Дмитровка, Одеська обл.



Килимок дитячий. 20-ті роки ХХ ст.
с. Тернівка, Миколаївська обл.



Покривало ліжкове (кадрел)
80-ті роки ХХ ст.



Покривало ліжкове (кадрел)
80-ті роки ХХ ст.



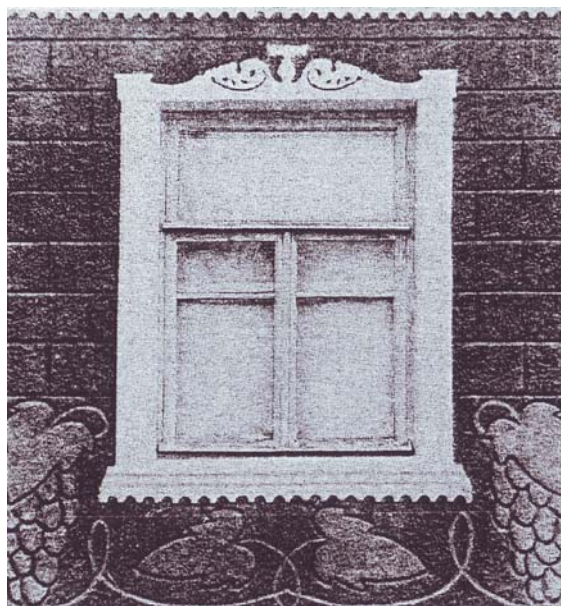
Килимок дитячий 70-ті роки ХХ ст.
А.Я. Чиклікчи, с Заря, Одеська обл.

Див.: Українсько-болгарские культурные связи: история и современность (“Единение народов – единение культур”). – К.: Наукова думка, 1987. – С. 126-139.

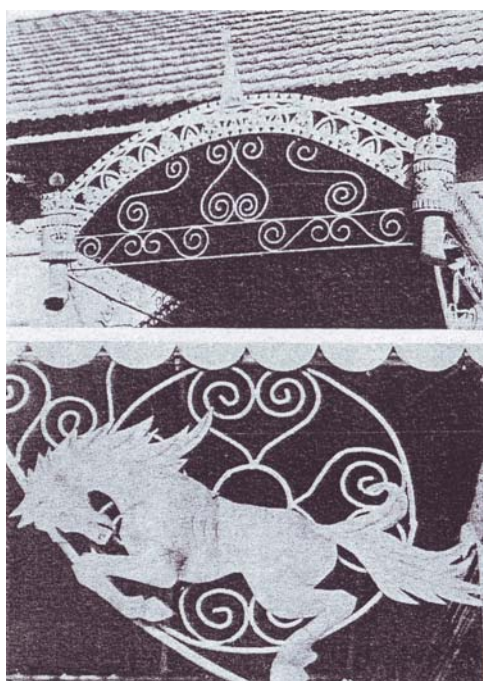
Додаток 2



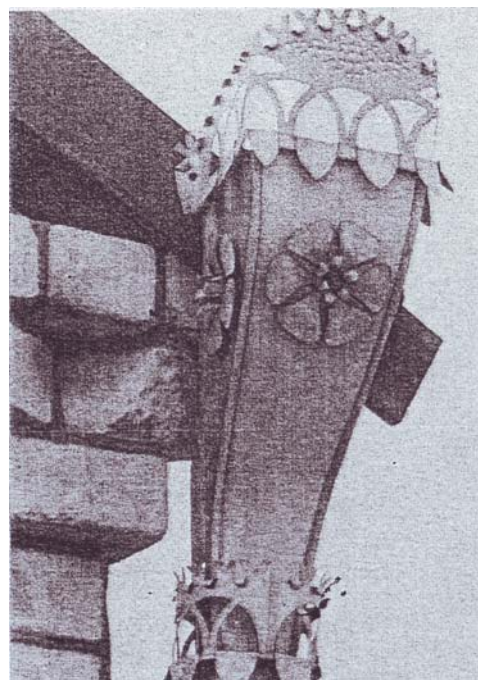
Фронтон дому, с. Новотрояни,
Одеська обл.



Декор віконного прорізу,
с. Тернівка, Миколаївська обл.



Кронштейни дверного навісу
60-ті роки XX ст.,
Болградський р-н, Одеська обл.

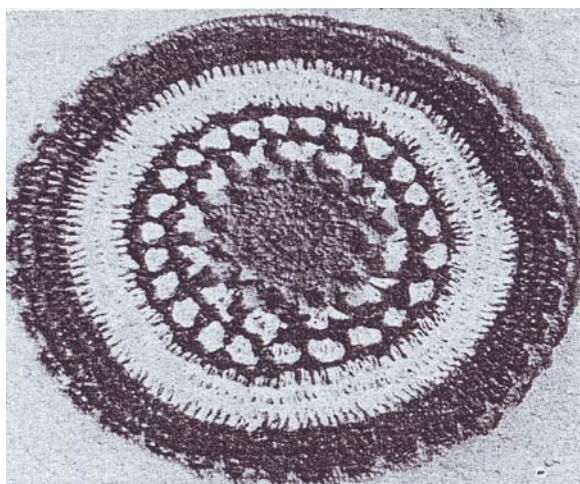


Водостік – “корона”, 80-ті роки XX ст.,
с. Тернівка, Миколаївська обл.

Додаток 3



Рушник (пишкыр), початок XX ст., с. Тернівка, Миколаївська обл.



Килимок із паперу
М.С. Константинова, 80-ті роки XX ст.



Килим “молдавський”
с. Огородное, Одеська обл.